

Frank Lekens

Bij de dood van Floris Blommaert (1953 - 2016)

Frank Lekens (1969) werkt sinds 1996 als ondertitelvertaler, vooral voor de publieke omroepen. Gestimuleerd door workshops van het vertalersduo Harm Damsma en Niek Miedema vertaalt hij daarnaast sinds 2003 ook boeken, zoals Tweede Huwelijk van Frederick Barthelme. Samen met Rob Kuitenbrouwer vertaalde hij maar liefst 8 Inspecteur Rebus-thrillers van Ian Rankin. VertaalVerhaal dankt NRC Media voor de toestemming tot het gebruik van de geciteerde fragmenten in dit verhaal.

Bij de dood van Floris Blommaert (1953 - 2016)

Internet kan ook dode stemmen weer tot leven wekken.

Totaal onverwacht en veel te vroeg overleed deze zomer mijn naaste collega Floris Blommaert, ondertitelvertaler bij de vertaalafdeling van wat vroeger het NOB was (later opgesplitst en overgenomen en inmiddels in handen van Ericsson). De laatste jaren vertaalde hij daar vooral moeilijke documentaires en muziekprogramma's. Hij is er ook altijd verantwoordelijk geweest voor de ondertitels bij VPRO's *Dode Dichters Almanak*, waarvoor hij bestaande poëzievertalingen tot ondertitels omwerkte of, als er nog geen vertaling bestond, de gedichten zelf vertaalde. Maar toen ik in 1995 op die vertaalafdeling begon te werken en hem als collega leerde kennen, stond hij er vooral bekend als humorspecialist: hij was 'Mr Frasier'. Jarenlang vertaalde hij met veel plezier en vernuft comedy's als *'Allo 'Allo*, *Keeping Up Appearances* en dus vooral *Frasier*.

Zijn plotse overlijden voerde me in gedachten terug naar die tijd. Ik weet nog goed dat ik als pas afgestudeerde anglist toen erg opkeek tegen ervaren vertalers zoals Floris, van wier collegiale steun en adviezen ik als vertaler in één jaar meer opstak dan in zes jaar universitaire studie. Daarbij meende ik me te herinneren dat Floris zijn deskundigheid destijds ook had ingezet voor de medewerking aan een reeks krantenartikelen over vertalen. Had hij niet zelfs een lezersprijsvraag opgesteld?

Iets dergelijks stond mij bij, dus zocht ik op internet naar bevestiging van die herinnering. Een eerste korte zoektocht leverde vooral veel klaaglijke artikelen op over onderbetaling en kritiek op de kwaliteit van ondertitelvertalingen. Opmerkelijk genoeg leken die artikelen steeds weer met een tussenpoos van tien jaar in kranten op te duiken: van het recente artikel van Heleen Gorris in NRC ('Hoe komt dat toch: al die fouten in de ondertiteling?') loopt een directe lijn terug naar Brigit Kooijmans NRC-artikel uit 2006 ('Slavenwerk') tot zelfs een artikel in De Tijd op 8 augustus 1966: 'Onderbetaald en moeilijk beroep: Vertalen voor de televisie ontmoet te veel kritiek'.

Toegegeven, uit de jaren 1976 en 1986 heb ik nog niets kunnen vinden, maar ook in 1996 was het raak. Toen stond in NRC een artikel over het vertalen van humor, en het was dat artikel waaraan Floris een grote bijdrage leverde. Misschien is het dan ook geen toeval dat juist dit artikel een trendbreuk vertoont ten opzichte van de tienjaarlijkse jeremiades over kwaliteit en beloning die ik in andere jaren aantrof: geheel in lijn met Floris' opgewekte en optimistische karakter bevatte dit artikel geen geweeklaag. Vooral het plezier van het vertalen stond hier centraal.

Het betrof overigens niet één maar twee artikelen, in een themakatern gewijd aan humor op tv, toneel en in romans. Dat katern verscheen op 14 november 1996: de begindagen van internet. De vertaalafdeling beschikte nog niet over een computer met internetaansluiting, laat staan over e-mail. Maar NRC had wel een website, waar lezers zelfs al per e-mail op artikelen konden reageren – althans de paar lezers die toen e-mail hadden.

Onder de kop 'Barker mag niet Van Duin worden' beschreef John Kroon in dat katern hoe verschillende vertalers (onder wie ook toneelvertaler Linda Slokker en romanvertaler Coby de Groot) omgingen met humor en woordspelingen. Onbedoeld illustreert hij daarbij mooi hoezeer vertaalopvattingen in de loop der jaren kunnen veranderen. Over de vrijheid van de vertaler lezen we:

Vertalers van boeken, aldus NOB-medewerker Blommaert, wagen zich niet vaak niet aan televisieseries. 'Het duurt even voordat je durft om in de vertaling veel dingen weg te laten. Het is een heel ander genre dan boeken.' De vrijheid die de vertaler van tv-series zich mag veroorloven, heeft zijn grenzen. Blommaert vindt dat een grap over het Amerikaanse honkbal niet in Nederlandse voetbaltermen mag worden vertaald, ook al zijn die twee sporten qua populariteit in de beide landen te vergelijken. En als *Ronnie Barker* wordt genoemd, kun je daar in de vertaling geen *André van Duin* van maken, vindt Blommaert, 'Je moet geloofwaardig blijven en rekening houden met de cultuur van het land waar de serie vandaan komt.'

Een hele tegenstelling met 1966, toen in bovengenoemd artikel in *De Tijd* nog werd uitgelegd dat een verwijzing naar de hier te lande onbekende komiek Norman Wisdom in de vertaling, ten behoeve van 'het kijkende publiek', beter kon worden veranderd in 'bijvoorbeeld Paul van Vliet, Jan Blaaser, of welke andere bekende Nederlandse grappenmaker ook'!

Verder is het een artikel zoals je over vertalen wel vaker leest: veel voorbeelden van lastige problemen en inventieve oplossingen, plus wat voorzichtige kritiek op andere vertalingen, zoals dit klassieke voorbeeld van een vertaalster die een Engelse roman leest en daarin een onvertaalbare taalgrap tegenkomt: 'Nieuwsgierig naar wat een collega-vertaler als oplossing had bedacht, sloeg De Groot de Nederlandse vertaling op. Maar daarin was de bewuste passage gewoon weggelaten.'

Ik kende Floris vooral als een vertaler die altijd het positieve wist te benadrukken en collega's liever hielp bij het vinden van oplossingen dan ze op fouten

wees. In zijn bijdrage aan het artikel ontbreekt die kritische ondertoon dan ook. Hij krijgt van John Kroon vooral veel gelegenheid om uit te leggen welk soort vertaalproblemen hij tegenkomt en welke specifieke eisen het ondertitelambacht aan een vertaler stelt. Ik citeer:

FRASIER ZEI: 'GUTS.' Floris Blommaert hoorde het via zijn tv-scherm, las het in het script en dacht in zijn mini-studio: hoe vertaal ik dat dubbelzinnige woord?

De vertaler die wekelijks de Amerikaanse televisieserie *Frasier* van Nederlandse ondertitels voorziet, zocht naar associaties. Ze lagen voor de hand, in dit geval. De situatie was deze. Frasier, een enigszins arrogante radio-presentator annex psychiater, probeert zijn vader, Martin, over te halen om diens vriend Artie Walsh in het ziekenhuis te bezoeken. Martin lag ernstig overhoop met de zwaar zieke Artie bij wie zo ongeveer alles weggesneden moest worden wat er weg te snijden viel. Tot de ingrepen behoorde kennelijk ook een operatie aan zijn darmen, zijn *guts* dus. Het woord dat in het Engels vele betekenissen heeft, waaronder 'lef' of 'moed'.

Zo verliep de oorspronkelijke dialoog tussen Frasier en Martin:

Martin (tot Frasier):

When I say "no", that's just what I mean. I'm not sittin' and chattin' with Artie Walsh.

Frasier:

Artie thought as much.

Martin:

Why? What did he say?

Frasier:

Said you wouldn't have the guts to see him.

Martin:

He said that?

Frasier:

Yeah. Then he snickered a little.

Martin:

Well, I got news for him! I got the guts. I got twice the guts he has.

And after his surgery tomorrow, I'll have four times the guts.

Vertaler Blommaert zocht dus naar associaties. Een soortgelijke uitdrukking voor *guts* die een soortgelijke dubbele betekenis in zich bergde. De Nederlandse televisiekijkers zagen aan de onderkant van hun scherm deze vertaling (vanaf de zin *Artie thought as much*) verschijnen:

Frasier:

Dat dacht Artie al.

Martin:

Wat zei hij dan.

Frasier:

Dat je de ballen niet had. En hij hinnikte erbij.

Martin:

En of ik de ballen heb. Twee keer zoveel als hij.
Na zijn operatie heeft hij misschien niks meer.

Leuk of niet, het is een vertaling die dicht in de buurt komt van de bedoeling van de Amerikaanse schrijver, zonder letterlijk te zijn. In veel afleveringen van *Frasier* komt Blommaert soortgelijke problemen tegen. De vertaling laat bovendien zien wat ondertitelen vooral is: het samenvatten van de gesproken tekst. Blommaert: 'Zo'n serie als *Frasier* kent hele snelle dialogen. Je laat soms wel de helft weg. Een antwoord als "ja" sowieso al. Vaak is iemands mimiek al duidelijk genoeg. Ondertiteling is geen vervanging van de gesproken tekst, maar een ondersteuning bij wat het beeld biedt.'

Een *comedy* als *Frasier*, die per aflevering twintig minuten duurt, kost Blommaert, een van de 25 vertalers die in volledige dienst zijn van het omroepproductiebedrijf NOB, ongeveer een dag werk. Dat wil zeggen: een uur luisteren en lezen, zes uur vertalen en comprimeren totdat er zo'n 250 ondertitels overblijven, tot slot een uur nalezen en het eindresultaat beoordelen. Dan is de vertaling en dus vooral de inkorting voltooid. Daarbij gelden enkele vuistregels. Een ondertiteling mag niet korter dan anderhalve seconde in beeld blijven en niet langer dan zes à zeven seconden. Twee hele regels in twee seconden bijvoorbeeld is te veel, zegt Blommaert. , 'Je moet de kijker ook de gelegenheid geven het beeld te volgen.' Daarom is het ook wel eens nodig de geschreven tekst langer in beeld te houden dan de gesproken tekst duurt.

Soms is het probleem simpel. Als in de gesproken tekst wordt gezegd: 'daar in de hoek op die bruine tafel', terwijl in beeld de tafel te zien is, is de vertaling simpel samen te vatten met het woord 'daar'. Blommaert: 'Je moet de essentie eruit halen. Het liefst moet de kijker niet in de gaten hebben dat hij ondertitels leest. De mensen zeggen wel

eens tegen ons: jullie vertalen niet wat er gezegd wordt. Dat klopt, antwoorden wij dan.'

(...)

Het ondertitelen van tv-series kent ook beperkingen van andere aard dan de onvertaalbare woordgrap. In de serie *Hill Street Blues* schuwden de acteurs het grove woordgebruik allerminst, maar de Nederlandse vertaler moest er rekening mee houden dat dit programma door de NCRV werd uitgezonden. Voor een christelijke omroep gaat een woord als *Jeetje* al gauw te ver. *Monty Python's Flying Circus* was onder vertalers berucht om de onvertaalbaarheid ervan, omdat het zo vaak vooral om de taal zelf ging. Engelse series, zegt Blommaert, bevatten veel meer woordgrappen dan Amerikaanse. Een serie als *Allo Allo* was voor hem het summum van vertaalgenot. 'Dat was heerlijk. Een Engelsman die in Frankrijk is gedropt, zogenaamd Frans spreekt maar alle klinkers verkeerd uitspreekt, waardoor er schuine woorden ontstaan.'

Maar het interessantst blijven de moeilijk te vertalen woordgrappen. Dan moet de vertaler zijn eigen creativiteit raadplegen. Het probleem van de dubbelzinnige betekenis deed zich bijvoorbeeld voor in *Frasier* toen de Amerikaanse congresverkiezingen aan de orde waren. Wie kandidaat is, is *running* voor het congres. De vader van Frasier, Martin, een half-invalid man die moeizaam loopt en een stok nodig heeft, zei over zijn favoriete kandidaat: '*He's running, because I can't*'. Dat werd in de ondertiteling: 'Ik stem op hem, want mijn stem heb ik tenminste nog.'

Behalve aan het artikel over de vertaling van humor werkte Floris in dat nummer van NRC ook mee aan een vertaalwedstrijd – een soort *Nederland Vertaalt* avant la lettre. De lezers van NRC werden uitgenodigd zelf oplossingen in te zenden voor twee vertaalproblemen uit een aflevering van *Frasier*. De beste oplossingen zou hij een week later verwerken in de uiteindelijk uitgezonden ondertitelvertaling.

Het eerste vertaalprobleem betrof de frase 'light up':

In de Amerikaanse tv-serie *Frasier* is Martin, de vader van Frasier, een mopperige, oude man die zich met behulp van een stok moet voortbewegen. In een bepaalde scene vertelt Martin (...) dat hij nieuwe schoenen heeft gekocht, die licht geven als hij loopt. (...) Het probleem waarmee vertaler Floris Blommaert nu worstelt is met welk Nederlands woord of door middel van welke omschrijving hij de dialoog in

ondertiteling dezelfde of een soortgelijke dubbelzinnige betekenis kan geven (...):

Martin:

Yeah, Daphne, and I've been out buying shoes.
Oh, not that I don't appreciate the ones that you bought me, but, you know, I thought I'd save those for special occasions when only tassels'll do.
Hey, get a load of these! They **light up** when I walk away.

Frasier:

Doesn't everyone?

Het tweede vertaalprobleem betrof het woord 'chemistry':

Het komt voor in een dialoog tussen Bulldog (radiopresentator van een sportprogramma) en de vrouwelijke producer Roz, die wil uitdrukken dat het tussen haar en Bulldog zo goed klikt. Hoewel het woord 'chemie' in het Nederlands wel wordt gebruikt als uitdrukking voor een relatie tussen personen, is het volgens Blommaert niet geschikt voor het type gesprek waar het hier omgaat:

Roz:

(...) You know, I never woulda thought this a couple of weeks ago, but you and I have great **chemistry** together, don't we?

Bulldog:

Uh-huh. I like **chemistry**. I flunked it, but I like it.

Ook hier trouwens weer een vertaalkeuze die inmiddels is ingehaald door de tijd. Naar mijn herinnering klopt het wel dat de uitdrukking 'een goede chemie hebben' hebben destijds nog niet was ingeburgerd. Het is een van de vele uitdrukkingen die (net als bijvoorbeeld 'ervoor gaan' of 'een verschil maken') volgens mij pas eind jaren 90 of nog later zijn opgekomen – en inmiddels niet meer weg te denken uit onze taal, ongetwijfeld onder invloed van de opkomst van internet en de daaraan gepaarde anglificering van onze taal en cultuur. Een verschijnsel waar je als vertaler niet per se een oordeel over hoeft te hebben, maar wel altijd rekening mee dient te houden.

Toen een week later de lezersoplossingen in NRC werden gepresenteerd, begon dat met de opmerking van een in Australië woonachtige lezeres die beweerde dat 'tv-series als *Fawlty Towers* en *Absolutely Fabulous* (...) ongeschikt (zijn) voor kijkers die geen Engels verstaan'. Een observatie waar je vraagtekens bij kunt plaatsen, al zullen de vele kijkers die beweren dat ze Engelstalige programma's liever zónder ondertiteling bekijken haar misschien nog steeds gelijk geven.

Het weerhield de andere lezers er niet van om hun creativiteit op de geboden problemen te botvieren. Ik citeer weer uit NRC:

Zo bedacht **Ruud Abma** uit Nijmegen deze suggestie:

Martin:

Mijn schoenen glimmen helemaal als ik de kuierlatten neem.

Frasier:

Wie niet?

(...)

Ruud Hendrickx van de BRT-vertaalafdeling in Brussel deed uit professionele nieuwsgierigheid ook een duit in het zakje.

Martin:

Moet je kijken. Ze geven licht als ik wegloop.

Frasier:

Dan straalt toch iedereen.

De beroepsvertaler uit België zat daarmee dicht in de buurt bij wat de meerderheid van de bijna 100 deelnemende lezers als oplossing voor *light up* hadden bedacht: **stralen**.

Dat is ook de keuze geworden van zijn Nederlandse collega **Floris Blommaert**. In de aflevering van *Frasier* die vanavond is te zien (Nederland 3, 20.00 uur) zal als ondertiteling verschijnen:

Martin:

Ze stralen als ik wegloop.

Frasier:

Wie niet?

Want, legde Blommaert al eerder uit, het vertalen van gesproken tv-tekst is ook een kwestie van inkorting, een keuze voor bondigheid. De kijker moet de tijd krijgen meer te zien dan alleen de ondertitels.

Een lastiger probleem was de vertaling van het woord **chemistry** in dezelfde aflevering. (...)

Roz:

(...) You know, I never woulda thought this a couple of weeks ago, but you and I have great **chemistry** together, don't we?

Bulldog:

Uh-huh. I like **chemistry**. I flunked it, but I like it.

In de gesuggereerde vertalingen doken termen op als ‘golflengte’, ‘vuurwerk’, ‘elektriciteit’ en ‘klikken’. **Maarten Witberg** en **Mariska Ruiter** uit Arnhem bedachten:

Roz:

Wat een vuurwerk tussen ons twee.

Bulldog:

Vuurwerk is leuk. Ik ben er bang voor,
maar het is leuk.

Teio Meedendorp uit Amsterdam bedacht, na een volgens eigen zeggen ‘woest genoeg’.

Roz:

Een paar weken geleden zag ik het somber in tussen ons,
maar nu lijken alle sterren te stralen.

Bulldog:

Mmmmm, vroeger straalde ik alleen voor examens.

In de ondertiteling die vanavond op het beeldscherm zal verschijnen, wordt **chemistry** omgezet in **boter**. Daarom mogen **André van Es** en **Lidy de Munck** uit Hengelo (O) zich de winnaar van deze kleine vertaalwedstrijd noemen.

Floris Blommaert heeft hun suggestie overgenomen.

Roz:

Weet je, dit had ik een paar weken terug nog niet gedacht,
maar tussen ons botert het wel, vind je niet?

Bulldog:

Ik hou niet van boter, maar het gaat gesmeerd!

Ik denk dat Floris als eerste zou erkennen dat ‘chemistry’ inmiddels gewoon met chemie kan worden vertaald. Maar als hij er dan zijn oude vertaalwedstrijd op na zou slaan, zou hij zien dat de inburgering van zulke anglicismen het vertalen van deze uitdrukking weliswaar ‘makkelijker’ maakt, maar ook heel wat vertaalcreativiteit de pas afsnijdt. De oplossingen van de lezers zijn immers heel aardig om te lezen, en die boter is bijna een verrijking van het origineel. Je moet het personage van Bulldog misschien kennen en zijn stem erbij horen om dat volledig te begrijpen, maar met die

vage schunnigheid die erin doorschemert is ‘ik hou niet van boter, maar het gaat gesmeerd’ nou echt iets wat deze gladjakker zou zeggen.

Het onverwachte vroege overlijden van Floris was een grote schok voor iedereen die hem kende, en ook een verlies voor het vak. Eeuwig zonde dat hij nu geen comedy’s meer kan verrijken met wat gesmeerde ondertitels.

De NRC-artikelen zijn hier in hun geheel na te lezen:

Het artikel over comedy vertalen:

<http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Humor/barker.html>

De vertaalprijsvraag: <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Humor/frasier.html>

En de uitslag: <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Humor/uitslag.html>

Het hele humor-katern <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Humor/inhoud.html>

Brigit Kooijman, ‘Slavenwerk’: <https://www.nrc.nl/nieuws/2006/12/15/slavenwerk-11247267-a1257066>

Heleen Gorris, ‘Hoe komt dat toch: al die fouten in de ondertiteling?’:

<https://www.nrc.nl/nieuws/2016/08/15/gezocht-ondertitels-voor-bijna-niks-3481976-a1516344>

Voor het artikel in De Tijd, zie Delpher (<http://www.delpher.nl/>)